

Antonio Gramsci

Liv og værk

Bryld, Claus

Published in:
Kritisk Debat

Publication date:
2016

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Bryld, C. (2016). Antonio Gramsci: Liv og værk. *Kritisk Debat*, 2016(91).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@ruc.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Antonio Gramsci. Liv og værk

Skrevet af: **Claus Bryld** | Offentliggjort: 15. april 2016

Antonio Gramsci blev født i en middelklassefamilie på Sardinien den 22. januar 1891. Faren var embedsmand, men da han mistede sit arbejde og kom i fængsel i forbindelse med anklager for bedrageri, blev familien deklasseret, og fra 1908 boede Gramsci hos sin bror i øens største by, Cagliari, hvor han også gik i gymnasiet.

Fra 1911 studerede han ved universitetet i Torino, i øvrigt sammen med Palmiro Togliatti - Gramscis efterfølger som generalsekretær for Italiens kommunistiske parti, PCI - og her meldte han sig i 1913 ind i Italiens Socialistiske Parti, Partito Socialista Italiano (PSI). Han studerede sprog, jura og økonomi, men snart tog journalistikken over, og i 1914 blev han fast skribent ved en socialistisk ugeavis og ved partiavisen "Avanti!", hvor han dækkede kulturstoffet, blandt andet som entusiastisk teateranmelder. Gramsci var således med til at 'opdage' den senere kendte dramatiker, Luigi Pirandello. I avisen agiterede han også ligesom mange andre socialister imod en italiensk indtræden i 1. verdenskrig. Som bekendt trådte Italien alligevel ind i krigen, på Ententens side, med det resultat at landet i oktober 1917 led et katastrofalt nederlag til Tyskland og Østrig-Ungarn i slaget ved Caporetto i Norditalien. Krigsnederlaget var en af forudsætningerne for den store uro i landet efter krigen og i sidste ende for fascismens opkomst og magterobring i 1922.

I sammenhæng med krigen og Italiens indtræden i den opstod der afgørende stridigheder i PSI med hensyn til hvilken politik, der skulle føres. (PSI var ligesom det danske Socialdemokrati og de fleste andre socialistiske partier medlem af 2. Internationale, der brød sammen ved krigsudbruddet i 1914, men ikke blev formelt opløst). Benito Mussolini, som før 1914 hørte til på partiets revolutionære venstrefløj i lighed med den senere formand, Pietro Nenni, slog om fra en anti-krigspolitik og gik ind for italiensk krigsdeltagelse samt efterhånden også for annekcionista- og imperialistisk ekspansion. Højrefløjen med Filippo Turati og Claudio Treves i spidsen indtog stort set en positiv eller i bedste fald en passiv holdning til krigen - i øvrigt ligesom socialdemokratierne i Nordeuropa, hvor SPD i 1914 stemte for krigsbevillinger og aktivt støttede krigen - mens det store verbal-revolutionære centrum i partiet under ledelse af formanden, Giacinto Serrati, var deterministisk-afventende. Parolen lød: "Hverken støtte eller sabotage". Ved krigens slutning og krisen efter 1918 var PSI trods en 'maksimalistisk' sprogbrug og indmeldelse i 3. Internationale (Komintern) ude af stand til at skabe en praksis, der radikalt gik ud over en fredelig, institutionel vej til socialismen. Heller ikke den såkaldte abstentionistiske venstrefløj under Amadeo Bordiga kunne anvise frugtbare kampmidler, men havde dog en klarere linje og en større forståelse for nødvendigheden af et revolutionært parti. ('Bordigisterne' fik tilnavnet 'abstentionister' - latin for at afstå fra - på grund af nægtelsen af at deltage i valg og lignende). Den russiske revolution anviste i denne situation en anden vej og repræsenterede også i venstrefløjens øjne en konsekvent internationalisme.

L'Ordine Nuovo

Krisen indenfor arbejderbevægelsen blev akut under de store fabriksbesættelser i Torino i 1920, og det er på dette tidspunkt, Gramsci's idéer bliver af direkte betydning for den italienske klassekamp. Efter siden krigens begyndelse at have undergået et par politiske hamskifter (som så mange socialister før og siden) stiftede han i 1919 sammen med Angelo Tasca, Umberto Terracini og Togliatti ugeskriftet L'Ordine Nuovo (Den Nye Orden). Det blev i stort omfang læst af arbejderne på Fiat- og andre fabrikker i de højt industrialiserede byer Torino og Milano. Ordine Nuovo var i høj grad inspireret af oktoberrevolutionen i Rusland og søgte - på basis af forholdene i Italien, der havde

mange lighedspunkter med de russiske mellem februar- og oktoberrevolutionen - at udvikle en strategi for arbejderklassens magterobring i Italien.

Kernen i strategien var efter russisk forbillede dannelsen af arbejderråd (consigli di fabbrica) og arbejderne overtage af produktionen, men gruppen omkring Ordine Nuovo afviste på ingen måde det revolutionære partis nødvendighed, ja uundværlighed som leder af den revolutionære kamp. I den forstand var de leninister, men med syndikalistiske og spontaneistiske træk. Gramsci opfordrede i april 1920 i en artikel, som måneden efter tryktes i Ordine Nuovo under titlen "Per un rinnovamento del Partito socialista", (For en fornyelse af det Socialistiske Parti) PSI's ledelse til at forlade passiviteten og forvirringen og aktivt blande sig i arbejderne kampe, det vil sige udforme en revolutionær strategi. Da fabriksbesættelserne, hvorunder produktionen blev videreført af arbejderne selv, sluttelig led nederlag i september 1920, skyldtes det ikke mindst, at Torino-arbejderne ikke fik støtte af PSI, og at partiets ledelse i disse kampe ikke fandt inspiration til at iværksætte en national, politisk kampagne, som det var sket i Rusland i 1917 og til dels i Ungarn og Tyskland 1918-20. Kort efter arbejderne nederlag gik Ordine Nuovo også ind, men genopstod dog senere.

Italiens Kommunistiske Parti dannes

Efter de torinesiske arbejderråds sammenbrud og Lenins støtte til Ordine Nuovo's strategiske linje på 3. Internationales (Kominterns) anden kongres i Moskva sommeren 1920, skærpedes modsætningerne indenfor PSI yderligere, og i januar 1921 kom det til et afgørende brud. På PSI's 17. kongres i Livorno skilte venstrefløjen sig ud og dannede 21. januar 1921 Italiens Kommunistiske Parti, Partito Comunista d'Italia (PCd'I, senere PCI). PSI's tidligere venstrefløj, som udgjorde det nye parti, var dog stadig meget sammensat. Den spændte fra centrister af venstre-socialdemokratisk type ligesom Karl Kautsky i Tyskland til abstentionister yderst til venstre à la Bordiga, og de sidste fik hurtigt overtaget og kom til at dominere ledelsen af partiet. I de næste år var også Gramsci, Togliatti med flere enige i Bordigas linje. Det var ikke mindst mod denne 'venstrekommunistiske' gruppering, Lenin rettede skytset i sin bog "Venstre-radikalismen - en børnesygdom i kommunismen", der udkom i 1920, altså allerede mens den kommunistiske venstrefløj opererede indenfor PSI. Lenin var af den opfattelse, at et socialistisk parti, også et revolutionært sådant, havde pligt til at deltage i valgte forsamlinger for derved at få lejlighed til at fremsætte sine synspunkter offentligt. Selv bolsjevikkerne havde jo også deltaget som medlemmer af den russiske Duma i perioden fra den første revolution i 1905 til den anden i 1917, selvom Dumaen langt fra var et demokratisk organ.

Ved siden af et centrum og et venstre kan man også fra begyndelsen tale om et højre i PCI, som f.eks. støttede Kominterns enhedsfronttaktik fra 1921, mens venstrefløjen, inklusive Gramsci og Togliatti, var imod. Det var i høj grad Angelo Tasca, som repræsenterede denne fløj.

Gramsci bliver leder af partiet

Fra maj 1922 og halvandet år frem opholdt Gramsci sig i Sovjetunionen, hvor han var PCI's repræsentant ved 3. Internationales eksekutivkomité (EKKI). I lange perioder var han dog syg, såvel fysisk som psykisk, og modtog medicinsk behandling. Helt fra barndommen var Gramsci svagelig og plaget af lav vækst og pukkelryggethed. Han indgik dog også i et forhold (senere ægteskab) med russeren Julia Schucht, som han efterhånden fik to børn med, og som ligesom søsteren Tatjana hjalp ham med litteratur med videre under det senere fængselsophold (Tatjana bosatte sig i Italien). I mellemtiden var PCI, hvis abstentionistiske linje som nævnt var blevet angrebet af Lenin og 3. Internationale, og hvis ledere Bordiga og Ruggiero Grieco siden februar 1923 havde været fængslet, i juni 1923 blevet rekonstrueret, og på direkte foranledning af EKKI (Kominterns Eksekutivkomité) blev der gjort op med det hidtidige venstrekommunistiske lederskab og indsat en ny ledelse med

blandt andre Togliatti og Tasca som medlemmer. To måneder efter blev hele den nye ledelse imidlertid også arresteret, og Komintern besluttede da, at Gramsci, som stadig befandt sig i Moskva, skulle overtage lederskabet. Efter et halvt års ophold i Wien vendte han i maj 1924 tilbage til Italien. Partiavisen "L'Unità", som stadig eksisterer, blev nu også grundlagt.

Fascismen til magten

I mellemtiden var magten skiftet i Italien. Den 28. oktober 1922 havde de italienske sortskjorter under den tidligere socialist, nu fascist, Benito Mussolini, foretaget deres "march mod Rom", dog uden Mussolini som marchdeltager. Den borgerlige stat og dens militær gav magten fra sig, og kong Victor Emanuel 3. udnævnte Mussolini til regeringschef. Magtforholdene i Italien var nu anderledes. Fra et borgerligt-kapitalistisk demokrati ændredes det italienske styre og så småt også samfundet til en korporativ stat med Il Duce som diktator. Fra 1922 udsattes organisationerne, fagbevægelsen, pressen, partierne med flere for et konstant pres fra den kapitalistisk baserede og fascistisk beherskede statsmagt, og terroren mod oppositionelle og venstreorienterede, som allerede var begyndt før Mussolinis magtovertagelse, blev sat i system med det formål at skabe en totalitær, fascistisk stat (begrebet totalitær stammer herfra og blev brugt som et positivt begreb af fascisterne). Parlamentet og en delvis ytringsfrihed eksisterede dog stadig, og de næste tre-fire år var det muligt for borgerligt-liberale, socialister og kommunister at arbejde legalt eller semilegalt, selvom overvågningen og terroren mod bladhuse og andre civilsamfundsinstitutioner gjorde det besværligt.

Fascismens krise og venstrefløjens nederlag

I sommeren 1924, efter mordet på det socialdemokratiske parlamentsmedlem, Giacomo Matteotti,^[1] som var iværksat af fascisterne, kom regimet imidlertid ud i en overlevelseskrise. Drabet på Matteotti udløste en opposition mod det fascistiske regime, som i nogle måneder tvang det i defensiven. Gramsci var medlem af parlamentet (deputeretkammeret) fra foråret 1924 og med til at oprette det alternative parlament efter drabet, det såkaldte Aventin. Her deltog delegerede fra borgerligt-katolske, liberale, socialdemokratiske, det socialistiske (Nenni) og det kommunistiske parti, men det viste sig ikke muligt at danne en samlet front mod fascismen, selvom der efter mange historikeres opfattelse fandtes en folkelig basis for det i sommeren 1924. Fiaskoen skyldtes ikke alene de borgerliges frygt for kommunisterne eller stridighederne mellem de forskellige socialistiske grupperinger, men også svagheden internt i de enkelte antifascistiske partier. I et brev fra 18. august 1924 skrev Gramsci f.eks. om situationen i PCI:

"Vi mangler pålidelige partiarbejdere, især i Rom; de møder, jeg går til, er på en måde meget tilfredsstillende på grund af så mange kammeraters gode vilje og entusiasme, men på en anden måde gør de mig pessimistisk på grund af den almindelige mangel på forberedelse. Situationen kunne ikke være mere gunstig for os ... Fascismen er ved at smuldre, den synes at være gået amok og helt at have mistet sin sunde sans. Alting vender sig mod den. Men alligevel bliver situationen kun langsomt udnyttet, fordi vi stadig er så få og så dårligt organiseret".^[2]

Fascisterne strammer grebet

Muligheden for at vælte det fascistiske regime var sikkert til stede i 1924. Men den dårlige organisering, den stadigt eksisterende og indflydelsesrige bordigistiske venstresekterisme og umuligheden af at få stablet en bredere antifascistisk front på benene betød, at muligheden ikke blev virkelighed. På mange måder kan man tale om en parallel til den tyske situation 1931-33, hvor den tyske socialistiske venstrefløj heller ikke var i stand til at samarbejde mod nazismen.

Efter svaghedsperioden strammede fascisternes igen tøjlerne. I januar 1925 udtalte Mussolini åbent i

parlamentet:

"Jeg erklærer her og nu, overfor denne forsamling og hele det italienske folk, at jeg og jeg alene påtager mig det politiske, moralske og historiske ansvar for hver eneste ting, der er sket. Hvis fascismen er en kriminel konspiration, så er jeg chefkonspiratoren".[\[3\]](#)

I de næste tre dage blev 95 politisk 'mistænkelige' foreninger forbudt, 25 'subversive' organisationer og 120 afdelinger af bevægelsen "Frit Italien" opløst ved dekret. 655 private hjem blev ransaget af politiet og 111 personer fængslet. Samtidig blev oppositionens blade lukket et for et.

Det næste store skridt i undertrykkelsen blev taget fem måneder senere, hvor en tilsyneladende ret uskyldig lov mod frimurerloger blev vedtaget. Ifølge Gramsci kunne - og senere skulle - den dog også anvendes mod arbejdersammenslutninger. Kommunisterne var i november året før vendt tilbage til det nu fascistisk ensrettede parlament for at udnytte de stadig udadvendte propagandamuligheder her. Ved lovens behandling i maj 1925 talte Gramsci for første og sidste gang i dette forum. Han blev ustandselig afbrudt med hånende tilråb af Mussolini og andre ledende fascistere, men fik dog blandt andet karakteriseret regimets klassekarakter og -funktion. Videre sagde han:

"I Italien har kapitalismen kun været i stand til at udvikle sig i samme udstrækning som staten har klemt bondebefolkningen, især i Syden. I dag føler I problemets påtrængende karakter; hvorfor lover I ellers millioner til Sardinien og hundreder af millioner til Mezzogiorno i sin helhed? Hvis I virkelig var seriøse og ønskede at gøre noget konkret, kunne I begynde med at tilbagegive Sardinien de hundrede eller hundrede og halvtreds millioner, som I udsuger øens befolkning for hvert år. I burde give Mezzogiorno's folk de penge tilbage, som I udpresser af dem hvert år i form af skatter ... hvert år fjerner staten en sum fra disse sydlige regioner, som den på ingen måde godtgør, hverken i tjenester eller på nogen anden måde ... sådanne summer anvendes af staten til at opbygge en kapitalistisk base i Norditalien. På dette grundlag, på grundlag af det italienske kapitalistiske systems modsætninger, vil arbejderne og bønderne med nødvendighed forene sig mod deres fælles fjende, på trods af de repressive love, på trods af alle de vanskeligheder, man lægger i vejen for opbygningen af store organisationer ... I fascistere ... I kan 'erobre staten', I kan ændre lovene, I kan forsøge at stoppe organisationerne fra at eksistere i de former de har haft indtil nu; men I kan ikke håbe at sejre over de objektive betingelser, som bestemmer jeres egne handlinger. Alt hvad I kan få held med er at tvinge masserne til at finde en anden udvej end den, de hidtil har brugt. Fra denne talerstol siger vi til proletariatet og Italiens bondemasser: Nationens revolutionære kræfter vil aldrig lade sig ryste, og jeres mørke drøm vil aldrig blive en realitet".[\[4\]](#)

Forholdene i Italien blev dog præget af stadig større tvang og ensretning, også for industriarbejderne, hvis organisationer blev indordnet i korporationerne med 'lige' repræsentation af arbejdsgivere, stat og fagforeninger, ophævelse af forhandlings- og strejkeretten med videre.

Lyon-teserne

Det vil føre for vidt her at skildre den indre udvikling i PCI efter Gramscis hjemkomst og virksomhed som formand. Man kan dog slå fast, at perioden 1924-26 langt fra var nogen harmonisk tid i partiets historie. I virkeligheden bestod der en modsætning mellem majoriteten i basis, der stadig svor til Bordigas idéer, og ledelsen, som jo var indsat 'udefra'. Politisk-strategisk rejste fascismens øgede styrke og tilsyneladende stabilitet nye store problemer for arbejderne og de socialistiske partier. Først på Lyon-kongressen i januar 1926 kan man tale om, at Gramsci's strategiske opfattelse vinder overhånd.

Lyon-teserne blev udformet af Gramsci og Togliatti i efteråret 1925 som et oplæg til partiets tredje, hemmelige kongres i den franske by, Lyon, januar 1926. Teserne indeholdt en analyse af fascismen, placerede den som stræbende mod imperialismen og forudsagde - næsten profetisk - Italiens rolle som "et redskab i hænderne på den ene eller den anden af de imperialistiske grupper, der kæmper om verdensherredømmet". Samtidig gjorde de op med Bordigas 'alt eller intet'-position, som denne stadig opretholdt, idet han benægtede den kvalitative forskel mellem fascistisk og 'normalt' borgerligt-parlamentarisk styre og følgelig anlagde samme strategiske syn som i perioden omkring 1920, nemlig oprettelsen af proletariats diktatur uden formidlende mål eller stadier som led i en proces. Gramsci og Togliatti var enige i målet: proletariats diktatur, men anså det for nødvendigt at stille krav om tilbageerobring af de borgerlige frihedsrettigheder, som den fascistiske kontrarevolution havde berøvet folket. Land- og byproletariatet skulle være den hegemoniske kraft i den antifascistiske kamp, men forskellige massekræfter, herunder borgerlige, måtte vindes for arbejder-bonde blokken, selvom man måtte skelne mellem de borgerlige kræfter, der havde knyttet sig til fascismen, og andre, som befandt sig i eller kunne organiseres indenfor en demokratisk, antifascistisk front.

Alt i alt var Lyon-teserne dog stadig præget af en undervurdering af fascismen og skepsis over for opbygningen af en enhedsfront, som inkluderede PSI. Således var teserne på dette punkt ikke så forskellige fra Bordigas 'venstrekommunisme'.

Til sidst beskæftigede Gramsci og Togliatti sig med PCI's struktur, der skulle opbygges på grundlag af celler, samt med den grundlæggende ledende rolle, partiet skulle spille som arbejderklassens fortrup.

Arbejdere-bønder

På selve kongressen sejrede disse teser stort over de bordigistiske. Sejren indebar en erkendelse af det møjsommelige organisationsarbejdes prioritet i den aktuelle situation i forhold til forsøg på at starte en umiddelbar væbnet opstand. Med hensyn til frontproblematikken erklærede Gramsci, at der ikke var noget land, hvor proletariatet var i stand til at erobre magten og bevare den alene ved egne kræfter: Det måtte derfor overalt søge allierede og dermed udvikle en politik, som kunne sætte det i stand til at påtage sig lederskabet af andre klasser, som havde antikapitalistiske interesser, og lede dem i kampen for omstyrtelsen af det borgerlige samfund. Spørgsmålet var særlig vigtigt i Italien, hvor industriproletariatet udgjorde et mindretal af den arbejdende befolkning, og hvor det geografisk var spredt på en sådan måde, at det ikke kunne foregive at lede en sejrrik kamp om magten, før det havde opstillet en realistisk løsning på problemet om forholdet til bondeklassen.

Gramscis eget - samlede - hovedbidrag til en løsning af problemet omkring Syditalien blev skriftet "Alcuni temi della questione meridionale" (Det syditalienske spørgsmål), som han næsten nåede at færdiggøre i råudkast før sin arrestation. Dette skrift er stadig det væsentligste bidrag til en marxistisk analyse af klasseforholdene i syden og af kapitalismens ujævne udvikling i Italien som helhed. Ligesom i sin sidste tale i parlamentet fokuserede Gramsci her på modsætningen mellem det underudviklede Syditalien og det højtudviklede Norditalien. Sydens godsejere og højere middelklasse med deres 'store intellektuelle' som f.eks. Benedetto Croce udgjorde her en 'historisk blok' (i teksten 'agrarblok'), der var afhængig af Nordens kapitalisme med dens industrimagnater og store banker. Det hele gik ud på at bevare *status quo*. De store jordejere med politisk magt og de intellektuelle med ideologisk magt kontrollerede tilsammen blokkens indre funktionsmåde

Gramsci's analyse af Sydens problemer pegede på veje og midler til en frigørelse af Mezzogiorno's bonde- og arbejdermasser under "proletariats hegemoni", som han skrev, idet han forestillede sig, at den norditalienske arbejderklasse ville kunne indtage en ledende rolle i en alliance med især de syditalienske bondemasser i en fælles kamp mod "kapitalismen og den borgerlige stat". Skriftet har

stadig aktualitet for lande med en udviklet/underudviklet del, altså en 'nord-syd' problematik som f.eks. i Latinamerika, og måske har det også relevans for den globale nord-syd problematik.

Fængseloptegnelserne

Den 8. november 1926 blev Gramsci arresteret. I forbindelse med et totalt forbud mod alle antifascistiske partier, organisationer og blade arresteredes alle de deputerede, som havde deltaget i Aventin-parlamentet 1924-25. I første omgang var kommunisterne ikke med på proskriptionslisterne, da de i november 1924 var vendt tilbage til det almindelige parlament. Men kongen gjorde sin støtte til indgrebet betinget af, at kommunisterne også blev taget. Gramsci havde kunnet flygte, men regnede sig som parlamentsmedlem åbenbart nogenlunde sikker.

De næste 10 ½ år tilbragte han - inklusive en absurd retssag mod ham i maj-juni 1928 - i fængsler, som i de første fem år var af sundhedsfarlig karakter. Det var her, "Fængseloptegnelserne" blev til, begyndende 8. februar 1929. Den hårde og ensomme tilværelse i fængslet krævede al Gramsci's stoicisme, og det er på denne baggrund, man må se hans intensive studier. Til sin kones søster, Tatjana, skrev han:

"Jeg er besat af tanken om at gøre noget *für ewig* ... Jeg vil efter en fast plan intensivt og systematisk hellige mig et emne, som opsluger mig og giver en retning for mit indre liv".[\[5\]](#)

Optegnelserne er på mange måder som en labyrint. De er også blevet kaldt fragmentariske, det vil sige springende dag-til-dag optegnelser i stilehæfter. Noget af fragmentationen skyldes mangel på materiale; arbejdet var som "at slå blod af sten", som Gramsci selv udtrykte det, selvom han som nævnt efterhånden blev forsynet med nogle tidsskrifter og bøger. Hæmmende for forståelsen af skrifterne er også, at han uophørligt måtte tage hensyn til censuren, så han måtte omskrive 'følsomme' emner og navne. Lenin kaldes således Iljitsch, Trotsky kaldes Bronstein, og marxismen bliver til "praxisfilosofien".[\[6\]](#) Trods dette har en ledende Gramsci-forsker kaldt optegnelserne for udformningen af "nye og mere komplekse begreber, som er sammenbundet i et stadig tættere og mere ekstensivt skiftende netværk af relationer".[\[7\]](#) Her overfor står dog en anden Gramsci-forskers mere afdæmpede, men stadig positive, vurdering, som han foretager i forbindelse med en analyse af betydningen af Hegels filosofi for Gramsci, nemlig at: "Der blev ikke opfundet nye begreber i "Optegnelserne"; men gamle begreber fik en ny og original anvendelse, når de blev absorberet og gjort immanente i praxisfilosofien".[\[8\]](#)

Optegnelserne dækker over et ufatteligt stort kulturelt og historisk felt med størst fokus på Italien, men med klare tråde til international historie. Her behandles så forskellige emner som de italienske intellektuelles udvikling, populærkulturen, folkløse, katolikkernes politiske virksomhed, reformation og renæssance, nord-syd problematikken, Machiavelli, skole og uddannelse, Benedetto Croces betydning for den italienske kultur, den middelalderlige kommune, Risorgimento 1861-70, statens økonomisk-korporative fase, amerikanisme og fordisme og andet mere. Når fascismen kun sporadisk er behandlet, skyldes det naturligvis censuren. Gramsci havde tidligere end de fleste andre af sine partifæller skrevet dybtgående analyser af denne.

Set fra et marxistisk-socialistisk perspektiv er noget af det mest interessante Gramscis opgør med determinismen og positivismen såvel i videnskaben som i politikken. Med udgangspunkt i Nicolaj Bukharins bog om den historiske materialisme, som blev udgivet i Rusland i 1921 (Sovjetunionen blev først dannet i december 1922) under titlen "Teorien om den historiske materialisme. Folkelig håndbog i marxistisk sociologi" (findes vist kun på hovedsprogene) tager Gramsci et skarpt opgør med den determinisme - af ham ofte kaldet for "mekanicisme" - som havde behersket de socialistiske partier i 2. Internationale, inklusive hans 'eget' parti PSI med dets passivt-afventende holdning, og som nu - eksemplificeret ved Bukharins bog - syntes overtaget af 3. Internationale. Når

det gælder den historiske materialisme, skal vægten ifølge Gramsci lægges på det første ord, det historiske, og ikke på det andet, som han mener er "metafysisk" i sin oprindelse. I polemik mod Bukharin og dermed mod Karl Kautsky og andre eksponenter for opfattelsen af samfundets nødvendige/uafvendelige bevægen- sig -fra slavesamfund over forskellige stadier til et socialistisk/kommunistisk samfund skriver han i hæfte 11 under overskriften "Praxisfilosofiens reduktion til en sociologi":

"Denne reduktion er et resultat af en afvigende tendens, som allerede Engels har kritiseret (i brevene til to studenter, der blev offentliggjort i "Sozialistische Akademiker"), og som består i at reducere en verdensanskuelse til en mekanisk formelsamling, der giver indtryk af at have hele historien i lommen ... Den erfaring, som praxisfilosofien bygger på, kan ikke skematiseres; den er selve historien i dens uendelige forskellighed og mangfoldighed; og studiet heraf kan føre frem til en "filologi", en lærdomsmetode til at verificere de enkelte kendsgerninger samt til en filosofi, en generel metodologi for historien".[\[9\]](#)

Det er dialektikken basis-overbygning, der er på spil her. For Gramsci fører en udvikling i den økonomiske basis ikke automatisk til en ændring af den politiske og ideologiske overbygning. Det er derfor at kampen om kulturen - oplysningen, bevidstgørelsen - er så vigtig. Opgaven for "massernes parti" er at besejre den gamle, "naturalistiske" orden ved at skabe denne kritiske bevidsthed. Og det er de intellektuelles opgave i samarbejde med masserne; partiet skal være en "en kollektiv intellektuel" eller "den moderne fyrste". Gramscis opfattelse af den historiske materialisme er med andre ord, at det er masserne - i Italien industriarbejderne i nord og bondemasserne i syd - som er historiens skabere, det vil sige det revolutionære subjekt. De er ikke ubevidste aktører i et mekanistisk drama, der udfolder sig i overensstemmelse med uforanderlige naturlove - i 2. og 3. Internationale oversat til historiske love - som i øvrigt samtidig begunstiger og mægtiggør dem, som hævder at have opdaget dem, og som på grundlag af deres 'videnskabelige' kundskab tilriver sig retten til lederskabet. (Tankerne ledes hen til en anden uortodoks marxist, nemlig Rosa Luxemburg, som havde samme lidenskabelige tiltro både til oplysning og til massernes skabende praksis. Hun nævnes da også flere gange i optegnelserne, men ikke altid rosende).

Stærkere kritik af den 'scientistiske' marxisme, der udvikledes efter Marx' død, kan man vist ikke tænke sig, i hvert fald ikke fra marxistisk hold. Og det er klart, at Gramscis tanker, da de begyndte at fremkomme efter 2. verdenskrig, måtte virke som et ideologisk ferment, i alt fald i Sydeuropas kommunistiske bevægelser, som formentlig på godt og ondt kom til at bidrage til udviklingen af 'eurokommunismen' fra 1970'erne. At de samtidig er blevet brugt af reformistiske socialister til at 'formilde' marxismens revolutionære potentiale er en anden sag, som man næppe kan gøre Gramsci ansvarlig for. Det gjorde flere intellektuelle fra 'det nye venstre' imidlertid i 1970'erne. Fortolkningerne af hans fængselsoptegnelser strækker sig i det hele taget fra en venstrekommunistisk kritik af dem som forløber for den reformisme, der slog igennem i PCI fra 1970'erne i større eller mindre samklang med eurokommunismen, til at Gramsci "løftede den marxistiske politiske teori op på et langt mere raffineret og komplekst niveau end Lenin havde gjort det".[\[10\]](#)

Efter overtegnedes opfattelse forblev Gramsci til sin død en revolutionær socialist. Der er heller ikke tale om voluntarisme, som han ligeledes er blevet beskyldt for, men om en anden og mere dynamisk eller 'aktivistisk' forståelse af marxismen og reelt vel også af leninismen, i alt fald sådan som denne blev tolket og udnyttet af Stalin efter Lenins død.

Gramscis hovedbegreber i øvrigt skal ikke gennemgås her. De vigtigste er analyseret i Gert Sørensens doktordisputats fra 1993 og i kortere form i Gert Sørensen og Carsten Jensens nye indføring i hans tanker (se litteraturlisten). Fem af de vigtigste er begreberne civilsamfund, hegemoni, historisk blok, passiv revolution og stillingskrig i forhold til bevægelseskrig.

Strategiske konsekvenser af Gramscis analyser af civilsamfund og stat

Mens Gramscis overvejelser over skabelsen af en historisk blok mellem bønder og arbejdere nok stadig er relevant i f.eks. Latinamerika - og måske også stadig i Sydeuropa - kan man ligeledes se på hans idéers betydning for analysen af den moderne stat i Vesteuropa. Som New Left-marxisten Perry Anderson allerede i 1960'erne påpegede, fik statens forskellige struktur i henholdsvis vest og øst (Rusland med videre) afgørende betydning for den socialistiske magterobringsstrategi. I øst, hvor det civile samfund var svagt, og staten almægtig - "I Øst var staten det hele, det civile samfund var i sin vorden og uden substans" -[11], så kunne kommunisterne efter en opstand og udrensning overtage statsapparatet og opbygge en industriel planøkonomi (der ganske vist i det lange løb viste sig ineffektiv). Mens det i Vest ikke var muligt for socialdemokraterne at bruge staten til en socialistisk omformning på grund af styrken i det civile samfund, hvor den økonomiske magt var koncentreret (hos borgerskabet). - "I Vest var der mellem staten og det civile samfund en snæver forbindelse, og blev staten udsat for rystelser, ville man straks opdage det civile samfunds robuste struktur".[12] I Vesten var magten med andre ord polycentrisk og lå primært i kontrollen med produktions- distributions- og kommunikationsmidlerne *udenfor* staten. Det reelle magtcentrum var altså ikke parlamentet, men en herskende klasse, som mere eller mindre befandt sig udenfor. Et rødt parlamentarisk flertal, som man f.eks. så det i Sverige, opnåede aldrig noget, der blot lignede socialisme, fordi socialdemokraterne allerede var neutraliseret gennem den kulturelt-ideologiske underlegenhed, som var en følge af borgerskabets (herunder i Danmark de velstående bønders) hegemoni over det civile samfund. Arbejderklassen og de lønafhængige opnåede således aldrig det ideologiske hegemoni, men måtte begrænse sig til en korporativ eksistens inden for det kapitalistiske samfunds ramme, det såkaldte klassesamarbejde, uden forsøg på overskridelse af privatkapitalens grænser.

Hvis man accepterer præmissen om, at det borgerlige hegemoni i første række baserer sig på samfundet og ikke på statsmagten, bliver Gramscis tanker om "stillingskrigen" relevante. Gramsci bruger billedet på relationerne mellem det civile samfund og staten i den vestlige verden. Det civile samfund havde udviklet sig til en yderst kompliceret og resistent struktur, der var immun overfor umiddelbare økonomiske kriser og politiske angreb på samme måde som når et rasende artilleriangreb i en krig synes at ødelægge alle fjendens defensive positioner, men i virkeligheden kun ødelægger dens ydre ring.

Følgelig er 'stillingskrigen', kampen om hegemoniet i det civile samfund, nødvendig som en forudsætning for, at den historiske blok af undertrykte og lønafhængige kan lykkes med 'bevægelseskrigen', hvor statsmagten erobres og et socialistisk hegemoni sætter sig igennem - eller rettere har sat sig igennem. Udenomsparlamentarisk arbejde er med andre ord vigtigt, selvom Gramsci i modsætning til Bordiga ikke udelukker det parlamentariske. Og han lægger stor vægt på de intellektuelles rolle - i dag ville han formentlig også vie mediernes rolle stor opmærksomhed, fordi de er med til at befæste det borgerlige hegemoni. I forbindelse med sine studier i den (todelte) nationale italienske enhedsbevægelse - de moderat-konservative overfor de mere folkelige - der førte til Italiens samling, Risorgimento, i 1861 bemærkede Gramsci, at det ikke var nok, at en klasse blot herskede med magt, den skulle også være ideologisk ledende:

"... en samfundsgruppes overherredømme fremtræder på to måder, som "herredømme" og som "intellektuel og moralsk ledelse". En samfundsgruppe er herskende i forhold til de fjendtlige grupper, som den forsøger at "likvidere" eller underkaste, også med væbnet magt, og den er ledende i forhold til de beslægtede og allierede grupper. En samfundsgruppe kan og endog bør være ledende allerede inden erobringen af regeringsmagten (dette er en af hovedbetingelserne for selve magtens erobring); derefter, når den udøver magten, bliver den herskende men bør, selvom den har et fast greb om den, fortsætte med at være "ledende".[13]

En klasses hegemoni beroede derfor ikke kun på rå magt, men i høj grad også på eksistensen af et hegemoni og dermed af "organiske intellektuelle" samt en form for konsensus fra de regeredes side. For Italiens vedkommende blev det de borgerlige enhedsaktører, der satte deres vilje igennem i forhold til de mere folkelige, og deres hegemoni blev snævert - uden inddragelse af folkemasserne. Italien blev forenet fra oven, og den moderne italienske stat blev grundlagt på dette problem, som Gramsci kaldte for en "passiv revolution".

Gramscis fængselsoptegnelser er på flere måder forudskikkende i hans tidligere enorme skriftlige produktion om arbejderrådene og ikke mindst i skriftet om Mezzogiorno, som han som nævnt arbejdede på lige før sin fængsling og måtte stoppe midt i en sætning.

Optegnelserne må også ses på baggrund af hans forudgående politiske erfaringer og kampe med og imod de forskellige retninger i det italienske kommunistparti og den internationale kommunisme. (Bordiga til venstre, Serrati-maksimalisterne i midten og Tasca til højre plus deterministerne og dogmatikerne i PSI og de to internationaler.)[\[14\]](#)

Sygdom og død

I begyndelsen af 1930'erne var Gramsci både fysisk og psykisk nedbrudt. Og efter 1935 var han ikke længere i stand til at arbejde. Allerede i marts 1933 havde en læge, der havde fået lov at tilse ham, skrevet i en erklæring, at Gramsci led af Pott's sygdom (ryg-tuberkulose), at han havde tuberkuløse læsioner i højre lunge, som havde forårsaget to blodstørninger, at han led af arterio-sclerose og for højt blodtryk. Han havde haft adskillige sammenbrud med flere dages bevidsthedstab og delvis afasi. Siden oktober 1932 havde han tabt syv kg. i vægt.

Ligeså alvorlig for Gramsci var den i begyndelsen uregelmæssige, senere af personlige grunde helt afbrudte korrespondance med hans kone, Giulia Schucht, som han som tidligere nævnt havde mødt under sit ophold i Sovjetunionen og havde to børn med. Det yngste barn fik han aldrig at se.

Også politisk fortsatte konflikterne; selvom han vistnok formelt vedblev med at stå som leder af PCI, blev han i fængslet udsat for chikane og isolering fra andre fængslede kommunisters side, da han ikke ville godtage Kominterns af Stalin udformede alliancefjendtlige linje fra slutningen af 1920'erne ('ultravenstrelinjen' med definitionen af socialdemokratierne som 'socialfascister' med videre). Han nærrede faktisk mistanke mod flere af sine tidligere medkæmpere, der nu for manges vedkommende befandt sig i Moskva som benhårde stalinister, og mod EKKI for stiltiende at affinde sig med, at han sad bag lås og slå i Italien. Nogle forsøg på at få ham udvekslet virkede kun halvhjertede.

Først flere år efter hans fængsling fik europæiske venstreorienterede og intellektuelle øje for Gramscis lidelser, og der blev lagt pres på den italienske regering for at få ham sat fri eller i det mindste anbragt under mildere forhold. Det sidste lykkedes efter 1933, hvor han blev flyttet til et andet fængsel, men kunne ikke rette hans helbred op. Den 21. april 1937 udløb hans fængselsstraf, og han blev sat på fri fod. Den 27. april døde Gramsci på en privatklinik i Rom, hvor han også ligger begravet på den protestantiske kirkegård.

Glemmes skal det ikke, at han i fængslet forfattede de måske mest dybtgående marxistiske samfundsanalyser i mellemkrigstiden af økonomi, politik, filosofi, uddannelse, kunst - i sine 33 stilehæfter. Vi kan takke Tatjana Schucht for, at vi har dem, for ved Gramscis løsladelse fik hun dem diskret bragt i sikkerhed. Men dermed er ikke sagt noget endeligt om, hvordan de idéer og den metode, der fremlægges i optegnelserne, egentlig kan forstås og ikke mindst, hvordan de kan bruges politisk. De er stadig levende, det vil sige fortolkelige, og Gramscis 'efterliv' har været lige så mangfoldigt og konfliktfyldt som hans liv. Derom vidner en stor og langvarig italiensk såvel som international debat af både videnskabelig og politisk karakter, en debat, som fortsætter, men som

ikke har været et direkte anliggende her.

Kilder og litteratur

Perry Anderson: Staten og neo-kapitalismen, i tidsskriftet Zenit, Nordisk Socialistisk Tidsskrift nr. 1, 1968.

Claus Bryld: Politikeren Antonio Gramsci, i tidsskriftet Politisk Revy nr. 212, 1973.

Joseph A. Buttigieg: Introduction, i Joseph A. Buttigieg: Antonio Gramsci. Prison Notebooks, Vol. I-III, New York 1992.

John M. Cammett: Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism, Stanford 1967.

Giuseppe Fiori: Antonio Gramsci. Life of a Revolutionary, London 1970.

Antonio Gramsci: En kollektiv intellektuell, redigeret af René Coeckelbergs, Uddevalla 1967.

Antonio Gramsci: Politik og kultur. Artikler, optegnelser og breve fra fængslet, udvalgt af Kjeld Østerling Nielsen, Kbh. 1972.

Antonio Gramsci: Arbejderkontrol, arbejderråd, arbejderstyre. Artikler, udvalgt og oversat af Jørgen Stender Clausen, Kbh. 1973.

Antonio Gramsci. Fængselsoptegnelser i udvalg I-II, udgivet i oversættelse med indledning, kommentar og registre af Gert Sørensen, Kbh. 1991.

Quintin Hoare: Antonio Gramsci. En politisk biografi, Lund 1983.

Paolo Spriano: Gramsci. Scritti Politici, Rom 1971.

Gert Sørensen: Gramsci og "den moderne verden", Kbh. 1993.

Gert Sørensen og Carsten Jensen: Antonio Gramsci, Kbh. 2015.

[1] Socialdemokratiet var også udgået af PCI's splittelse i 1921 og blev dannet året efter.

[2] Citeret efter Giuseppe Fiori: Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary, London 1970, s. 177.

[3] Sammesteds, s. 188.

[4] Antonio Gramsci: Scritti Politici, udgivet af Paolo Spriano, Rom 1971, s. 614 f.

[5] Citeret efter Quintin Hoare: Antonio Gramsci. En politisk biografi, Lund 1983, s. 111.

[6] Gert Sørensen har en anden eller i alt fald supplerende forklaring på denne term. Ordet 'praxisfilosofi' var oprindeligt præget af den italienske marxist Antonio Labriola (1843-1904), og Sørensen skriver: "Da Gramsci omkring 1930 genoptog termen praxisfilosofi [efter Labriola, cb.] var det ikke så meget i det øjemed at omgå fængselsens censure. Hensigten var snarere at udfylde et tomrum i den tredjeinternationalistiske doktrin. Men med denne tilbagegribende manøvre genoptog han en førbolsjevikkisk tradition, der allerede i II Internationales regi var behæftet med den første "marxismens krise" ... Gramscis udgave af praxisfilosofien skulle være et svar ikke bare til den fascisme, der havde sat ham selv og den italienske arbejderbevægelses selvstændige organisationer ud af spillet, men også til den marxisme-leninisme, der heller ikke, for Italiens vedkommende, havde kunnet forhindre reaktionen og stille et slagkraftigt alternativ op, eller som i sit ophavsland var stærkt på vej til at miste sine oprindelige træk. Labriolas praxisfilosofi eller kritiske kommunisme derimod opstod i løbet af de sidste år af det 19. århundrede, altså på et tidspunkt, da den samme arbejderbevægelse netop var ved at organisere sig og finde en plads i et nyt italiensk massesamfund.

Praxisfilosofien blev dermed et redskab for Gramsci til at tænke et nyt udgangspunkt og finde ned til dybtliggende og mere langstrakte forløb". I Gert Sørensen: Gramsci og den moderne verden (doktordisputats), Kbh. 1993, s. 188 f.

[7] Joseph A. Buttigieg: Introduction, i Antonio Gramsci: Prison Notebooks, Vol I, New York 1992, s. 49.

[8] Gert Sørensen: Gramsci og den moderne verden, Kbh. 1993, s. 259.

[9] Antonio Gramsci: Fængselsoptegnelser I, i udvalg ved Gert Sørensen, 1991, s. 196 f.

[10] Citeret fra en artikel af Leonardi Paggi, her efter Gert Sørensen: Gramsci og den moderne verden, 1993, s. 119 f. Sørensen foretager en grundig gennemgang af den italienske arbejderbevægelses Gramsci-reception fra hans død til ind i 1980'erne.

[11] Antoni Gramsci: Fængselsoptegnelser I, ved Gert Sørensen, 1991, s. 53.

[12] Sammesteds. Teksten fortsætter: "Staten var blot en fremskudt løbegrav, bagved hvilken der var en robust kæde af fæstninger og kassematter; naturligvis i større eller mindre udstrækning fra stat til stat, men netop dette krævede en gennemgribende rekognoscering af national karakter".

[13] Antonio Gramsci: Fængselsoptegnelser, i Gert Sørensen: Antonio Gramsci: Fængselsoptegnelser I, 1991, hæfte 19, 1934-35, s. 361.

[14] I forbindelse med en analyse af Togliattis langt senere manipulation af partihistorien og gøren Gramsci til 'sin egen' konkluderer Gert Sørensen om udfaldet af magtkampen mellem fløjene i det unge italienske kommunistparti: "Den intransigente og "internationalistiske" Bordiga og den "nationale" Tasca, der begge inderst inde aldrig blev overbevist af den russiske bolsjevisme, udgjorde hver deres side af PCI's glemte historie. I løbet af 50'erne vendte det fortrængte så tilbage og undergravede de dæmoniseringer [af de to, cb], der havde dannet baggrunden for Togliattis ubestridte magtposition. Det blev en åben udfordring til dennes på én gang indsnævring og udnyttelse af det bredere samtale- og idéfelt, der frem til de disciplinære indgreb omkring 1930 også havde været Gramscis selv inden for rammerne af den ikke i forvejen særskilt rummelige kommunistiske bolsjevisme". I Gert Sørensen: "Gramsci og den moderne verden, Kbh. 1993, s. 65.